

יסודות ביטול בשבת

מקורות איסור ביטול

1. תלמוד בבלי מסכת שבת דף עג עמוד א

משנה. אבות מלאכות ארבעים חסר אחת: הזורע, והחורש, והקוצר, והמעמר, והדש, והזור, הבורר הטוחן והמרקד, והלש, והאופה... (ובגמרא לשון אופה היא ממלאכות סידור הפת והיא מקבילה למלאכת מבשל שהיא ממלאכות הקמת המשכן)

מהגמרא מוכח שאיסור ביטול קיים גם בדברים שאינם מאכל כגון יתדות וזפת ולהבנת רש"י דווקא כשעושה בהם פעולת ריכוך

2. תלמוד בבלי מסכת שבת דף עד עמוד ב

אמר רב אחא בר רב עירא: האי מאן דשדא סיכתא לאתונא שהלך יתד לח לתגר חס ליבש, שיתקפה - חייב משום מבשל. פשיטא! מהו דתימא - לשרורי מנא קא מיכוין לחמ, ואין כאן ניסול, קא משמע לן: דמירפא רפי, והדר קמיט. על ידי חוס האור והמים שנתפכו יולאין, ולחמך שילא מימיו קמיט - מתקפה, וכי רפי ברישא הוי ביטול.

אמר רבה בר רב הונא: האי מאן דארתח כופרא שהתך זפת - חייב משום מבשל. פשיטא! - מהו דתימא: כיון דהדר ואיקושא חוזר ומתקפה - אימא לא, קא משמע לן.

הרמב"ם מבין שאיסור ביטול קיים בין כשנא לרכך ובין שנא להקשותם

3. רמב"ם הלכות שבת פרק ט הלכה ו

המתוך אחד ממניי מתכות כל שהוא או המחמם את המתכת עד שתעשה גחלת הרי זה תולדת מבשל, וכן הממסס את הדונג או את החלב או את הזפת והכופר והגפרית וכיוצא בהם הרי זה תולדת מבשל וחייב, וכן המבשל כלי אדמה עד שיעשו חרס חייב משום מבשל,

כללו של דבר בין שריפה גוף קשה באש או שהקשה גוף רך הרי זה חייב משום מבשל. להם משנה: וז"ל דהוא סובר דכל דבר לח שמתבשל אף על פי שמתקשה חייב משום ביטול דומיא דאופה ומה שאמרו בסיכתא שהוא כלי אדמה לפי דעתו ז"ל הפירוש מהו דתימא שאינו עושה שום מלאכה שהרי הם חזקים שהם מתחזקים יותר קמ"ל שחייב על הביטול מפני שבתחלה האש מרפה אותם ונעשה לח ואח"כ מקשה אותם ומש"ה חייב אבל לעולם דבכל דבר לח חייב בקישוי:

נפק"מ לרש"י יהיה מותר להניח עצים ליבוש בשבת שרק מתקשים ולא מתרככים ולרמב"ם יהיה אסור כיון שמתקשים וכן חשש המשנ"ב

4. משנה ברורה סימן שיח ס"ק א

וע"כ יש לזהר מאד שלא להניח עצים לחים על התנור ליבשן אחר שקיעת החמה דהוא חשש דאורייתא.

רמת הכנת המאכל בה נחשב כבר כמבושל

דבר מבושל יבש מותר לתת בתוך סיר מים חמים ואיו לחוש לביטול (אמנם במקומות מסויימים יהיה אסור מגזירות חכמים)

5. תלמוד בבלי מסכת שבת דף לט עמוד א

כל שבא בחמין מלפני השבת - שורין אותו בחמין בשבת.

לדעת התוס' ההיתר הוא דווקא שהיה מבושל כל צרכו אבל בלאו הכי עדיין שייך בו ביטול

6. תוספות מסכת שבת דף לט עמוד א

כל שבא בחמין מלפני השבת - פירוש שנתבשל לגמרי כדמפרש לקמן בפרק חבית (דף קמה:): כגון תרנגולת דרבי אבא שורין אותו בחמין אפילו בכלי ראשון. וכן דעת הטור וכן משמע ברמב"ם

הרשב"א לומד מדין ביטול גויים שהספ הקובע לעניין ביטול הוא אפילו בשול חלקי המוגדר 'מאכל בן דרוסאי' שממנו אין כבר איסור ביטול.

7. חדושי הרשב"א מסכת שבת דף לט עמוד א

גמרא כל שבא בחמין מלפני השבת שורין אותו בחמין בשבת. פירוש שבא בחמין מלפני השבת ונתבשל כמאכל בן דרוסאי דשוב אין בו משום ביטול גויים והלכך שורין אותו (שוב בשבת) אפילו בחמין בכלי ראשון.

לרמב"ם בן דרוסאי הוא חצי ביטול

8. רמב"ם הלכות שבת פרק ט הלכה ה

הניח בשר על גבי גחלים אם נצלה בו כגרגרת אפי' בשנים ושלשה מקומות חייב, לא נצלה בו כגרגרת אבל נתבשל כולו חצי ביטול ח"י"ב. (וכן כתב השו"ע רנ"ב ב)

לרש"י גדר בן דרוסאי הוא שליש ביטול

9. רש"י מסכת שבת דף כ עמוד א

בן דרוסאי - לסטים היה, ומבשל ביטולו שליש. (במשנ"ב רנ"ג לח כתב להקל כך בשעת הדחק)

איך משערים למעשה מאכל בן דרוסאי (נפק"מ לשהיה מערב שבת).

כה"ח (רנ"ג כח): כל שנאכל על ידי הדחק.

חזו"א (שבת לו א): החלק היחסי בזמן מרתחת התבשיל ועד כל צרכו

השו"ע פסק להלכה כשיטת התוס' וסיעתו שיש ביטול לאחר שיעור מאכל בן דרוסאי

10. שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שיח סעיף ד

ואפילו נתבשל כמאכל בן דרוסאי, שייך בו ביטול אפילו בעודו רותח.

חזו"א (אור"ח נ ט וי"ש) ונראה דכל שנעשה יד סולדת יש בו משום מבשל אע"ג דלענין חיוב צריך שיתבשל כמב"ד מ"מ איסורא איכא כל דלעשה יד סולדת ואפשר דאסור מה"ת כעין חצי שיעור. (נכתב לגבי חיזום מתכת ויש שחלקו עליו בזה שצריכה להתלהט. אמנם כל שכן לגבי מאכל שיהיה אסור ביטול)

שיעור ביטול בנוזלים

11. תלמוד בבלי מסכת שבת דף מ עמוד ב

אמר רב יהודה אמר שמואל: אחד שמן ואחד מים, יד סולדת בו - אסור נמשכת לאחריה מלאכה שלא תפוג, אין יד סולדת בו - מותר. והיכי דמי יד סולדת בו? אמר רחבא: כל שכריסו של תינוק נכוית.

שיעור יד סולדת

בא"ח (ב בא ה) רמת חום כזו שאדם נמנע מלאכלו.

דרכי תשובה (יו"ד קה נא) לפחות כחום החלב בזמן החליבה (כ- 40° נפק"מ שמותר להניח נוזל במקום שלא יכול להתחמם עד חום זה)

מנחת שלמה (א צא ה): לפחות 45° שהוא חום בית השחיטה שבו אין הסכין בולעת הדם (חולין ח). (וכ"כ שש"כ א, א)

- ויש סוברים שהוא בישול בחמה עצמה שמותר (הר צבי או"ח קפח. צין אליעזר ז, יט. יב"א ד, לד. אול"צ ב, ב. שש"כ במהדורה הראשונה ובשניה כתב שטוב להמנע שמא ישתמש כשהחמו בחשמל)

דוד חשמל – אפילו שכבר כבוי, חימום במים החמים שבו על ידי פתיחת ברז החמים בבית, הוא חימום בתולדות האור שאסור מהתורה.

הפגת צינה למאכל במקום שיכול לבשל

15. תלמוד בבלי מסכת שבת דף מ עמוד ב

תנו רבנן: מביא אדם קיתון מים ומניחו כנגד המדורה אבל לא על האש כיון שזו היא דרך בישול, לא בשביל שיחמו, אלא בשביל שתפיג צינתו.

לרש"י מותר להניח במקום שעשוי לבשל אם האדם מקפיד להסיר את המים קדם שמתבשלים.

16. רש"י מסכת שבת דף מ עמוד ב

לא שיחמו - לא שיניחם שם עד שיחמו.

בירושלמי מובא שאפילו למטרת הפשטה אסור להניח מים במקום חם. ובתוספות הביא בשם הרשב"א שהטעם שמא ישכח אותם שם וירחצו.

17. תלמוד ירושלמי מסכת שבת פרק ג הלכה א

ר' זעירא בשם ר' יהודה מותר להפשיר במקום שהיד שולטת. ואסור להפשיר במקום שאין היד שולטת.

18. תוספות מסכת שבת דף מח עמוד א

נראה לרשב"א דהא דשרינן לתת קיתון של מים כנגד המדורה היינו ברחוק מן המדורה שלעולם לא יוכל לבא לידי בשול אבל בקרוב אסור אפי' להפשיר דילמא משתלי ואתי להניחן שם עד שיתבשל ולהכי מסיק הכא דאסור ולא בשביל שיחמו דקתני התם היינו כלומר במקום שיכול לבא לידי שיחמו והלשון דחוק קצת.

שו"ע פסק כרשב"א שכל שיכול לבוא שם לידי בישול אסור

19. שולחן ערוך הלכות שבת סימן שיח סעיף יד

מותר ליתן קיתון של מים או שאר משקים כנגד האש להפיג צנתו, ובלבד שינתנם רחוק מהאש בענין שאינו יכול להתחמם באותו מקום עד שתהא היד סולדת (פ' מתחממת ונכוית) בו, דהיינו מקום שכריסו של תינוק נכוית בו; אבל אסור לקרבו אל האש למקום שיכול להתחמם שתהא היד סולדת בו, ואפילו להניח בו שעה קטנה שתפיג צנתו, אסור כיון שיכול להתבשל שם.

הגה: וה"ה בפירות או שאר דברים הנאכלים כמות שהן חזין משנ"ב: דשייך בהן שם בישול שהם משתבחין ע"ז.

הגסה – זירוז הבישול ברותח

המגיס בקדרה שעל האש עובר על בישול מהתורה

20. תלמוד בבלי מסכת ביצה דף לד עמוד א

תניא, אחד מביא את האור, ואחד מביא את העצים, ואחד שופת את הקדרה, ואחד מביא את המים, ואחד נותן בתוכו תבלין, ואחד מגיס - כולן חייבין.

21. רש"י מסכת ביצה דף לד עמוד א

מגיס - מנער בכף, שקורין קומיבר"א +לבוש בקדרה+.

כולן חייבין ... ומגיס - משום ממשל, שאף הוא אב מלאכה.

אג"מ (ד עד): בסף העליון יש לחוש ל⁷¹ (כלומר נוזל שפחות מחום זה אפילו הוא בכלי ראשון אסור לחממו)

בישול באור בחמה ובתולדותיהם

המשנה אוסרת להניח ביצה לצד המיחם על מנת שתתבשל מחום המיחם שזהו תולדות האור ואיסור זה הוא איסור תורה. ובתולדות חמה נחלקו התנאים.

12. תלמוד בבלי מסכת שבת דף לח עמוד ב

משנה. אין נותנין ביצה בצד המיחם בשביל שתתגלגל שתכלה קצת על שתכלה מגלגלת.

ולא יפקיענה בסודרין לא ישכנה על סודר שהחם בחמה כדי שתכלה מחמום על סודר, ורבי יוסי מתיר.

גמרא. איבעיא להו: גלגל מאי? - אמר רב יוסף: גלגל - חייב חטאת.

...אמר רב נחמן: בחמה - דכוליה עלמא לא פליגי דשרי לאין דך נישולו נכך, וחמה באור לא מיתלפא דליגד הא אטו הא, בתולדות האור כגון אס החם הסודר הזה באור מתחילה - כוליה עלמא לא פליגי דאסיר דהוי נישול, כי פליגי - בתולדות החמה החם הסודר נחמה; מר סבר: גזרינן תולדות החמה אטו תולדות האור דמאן דחזי סכר לתולדות האור ניהא, ומר סבר: לא גזרינן.

מדברי רש"י משמע שלבשל על גבי גג רותח יהיה מותר למרות שהוא תולדות חמה כיון שאין שם חשש להחלפה בתולדות האור. וכ"כ הרש"ל (שו"ת סא). אמנם המג"א (שיח י) כתב לאסור וכשיטת הרשב"א להלן.

13. חדושי הרשב"א מסכת שבת דף לט עמוד א

רבן שמעון בן גמליאל אומר מגלגלין ביצה על גבי גג רותח. הא דרבן שמעון בן גמליאל סבירא ליה כרבי יוסי דאילו לרבנן דאסרי אף תולדות חמה אף זה אסור.

ילקו"י (שיח כז) - העיקר להחמיר, שהדבר נחשב כמבשל בתולדות חמה.

שו"ע פסק כחכמים שאסור גם בתולדות חמה. אמנם לבשל בחמה עצמה מותר

14. שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שיח סעיף ג

כשם שאסור לבשל באור כך אסור לבשל בתולדות האור, כגון: ליתן ביצה בצד קדרה או לשברה על סודר שהחם באור כדי שתצלח; ואפילו בתולדות חמה, כגון: בסודר שהחם בחמה, אסור גזירה אטו תולדות האור, וכן אסור להטמינה בחול או באבק דרכים שהוחמו מכח חמה;

אבל בחמה עצמה, כגון: ליתן ביצה בחמה או ליתן מים בחמה כדי שיוחמו, מותר.

שימוש במים חמים מדוד שמש בשבת לרחיצת כלים

- יש אומרים שהוא תולדות חמה כיון שמים חדים מתחממים מהקולטים שהתחממו בשמש ואסור מדרבנן (מנחת יצחק ד, מד. או נדברו א, לד) או מחשש טומן (מאמ"ר לגרמ"א)

- יש אומרים שאמנם הוא תולדות חמה אך כיון שאיסורו מדרבנן התירו שימוש בו בצירוף שהוא גרמא, וכן שאינו מתכוין לחימום המים החדשים והוא פסי"ר דלא ניחא ליה מדרבנן (ילקו"י שיח כח) וכן לרש"י לא שייך לגזור כאן משום מחזקי (שש"כ במהדורה ראשונה וחזר בו שמא ישתמש במי בוילר)

לדעת המגיד משנה בהגנת הרמב"ם לאחר שעור בישול לא שייך איסור מגיס וממילא להלכה אין איסור מגיס למאכל שמבושל כל צרכו אפילו שהוא על האש

22. מגיד משנה הלכות שבת פרק ט הלכה ד

וחיוב ההגסה יש מי שכתב שאין חייב בה אלא בהגסה ראשונה שאינו מתבשל מהרה אלא בהגסה זו אבל משהגיס פעם אחת דבלא מגיס מתבשל אף המגיס פטור דמאי עבד ולזה נוטה דעת הרמב"ן והרשב"א ז"ל.

ובודאי לדברי הכל כל שאין בבשולו חיוב אין חיוב בהגסתו ר"ל שאין חיוב בהגסת מבושל כל צרכו לדעת רבינו. ולא בהגסת מבושל כמאכל ב"ד לדעת אחרים ז"ל:

נחלקו הרמב"ם והראב"ד האם במקום שיש איסור הגסה יש גם איסור להוציא אוכל מהקדרה. והרמב"ם מחמיר.

23. רמב"ם הלכות שבת פרק ג הלכה יא

אסור להכניס מגריפה לקדרה בשבת והיא על האש בית יוסף: כל שהעבירה מרותחת מעל גבי האור היא על האש קרי לה להוציא ממנה בשבת מפני שמגיס בה וזה מצרכי הבישול הוא ונמצא כמבשל בשבת...

השגת הראב"ד/ אסור להכניס מגריפה לקדירה והיא על האש להוציא ממנה. א"א הפרויז על מדותיו שאסר אפי' להוציא מן הקדירה במגריפה+.

השו"ע פסק כרמב"ם שאפילו הוצאה אסורה מכלי ראשון ודווקא אם לא התבשל כל צרכו

24. שולחן ערוך הלכות שבת סימן שיח סעיף יח

האלפס והקדירה ^אשהעבירו מרותחין מעל גבי האור, אם לא נתבשל כ"צ אין מוציאין בכף מהם שנמצא מגיס ואיכא משום מבשל ואם נתבשל כל צרכו מותר.

אבל צמר ליורה אף על פי שקלט העין אסור להגיס בו (פי' לנענע אותו בכף).

הרמ"א מחמיר אפילו נתבשלה כל צרכה

הגה: ולכתחלה יש לזוזה אף בקדירה בכל ענין. (פסקי מהרי"ו). משנ"ב: כלומר רמ"א יתפוך הקדירה לקערה ולא יוציא בכף ואפילו אינה על האש.

למשנ"ב מעיקר הדין אין הגסה במבושל כ"צ ויש מקום להחמיר בהגסה אבל לא בהוצאה מהקדרה

25. משנה ברורה סימן שיח ס"ק קיז

(קיז) אף בקדירה וכו' - אלא יהפוך הקדירה לקערה ולא יוציא בכף ועיין באחרונים דלא נהיגין להחמיר בזה דבאמת העיקר כמו שכתבנו מתחלה דמבושל כל צרכו אפי' להגיס מותר וכמבואר לקמן בסימן שכ"א סוף סי"ט והרוצה להחמיר יחמיר בהגסה ממש אבל להוציא בכף אין להחמיר כלל בנתבשלה כל צרכה ואינה על האש:

סיכום להלכה

איסור בישול - בישול הם מלאכה האסורה מן התורה ובכלל האיסור כל דרכי הכנת האוכל בחום, כגון אפיה, צליה וטיגון שאסורים משום מבשל.

בישול בחומרים שאינם מאכל - בישול שייך בכל חומר אם מתקשה או מתרכך על ידי הבישול ולכן אסור לייבש עצים או להמיס שעווה בחום וכד'. (משנ"ב שיח א)

גדר האיסור ביבש - איסור בישול שייך בכל מאכל שלא הגיע לרמה של מבושל כל צרכו ואפילו כבר הגיע למצב שניתן להאכל על ידי הדחק. ומשהגיע למבושל כל צרכו אין בו איסור בישול (אמנם לענין איסורי שהיה והטמנה יש לדון גם במבושל כל צרכו)

גדר בישול בנוזל - הוא הגעה לחום של יד סולדת שהוא לחומרא בין 40 ל - 70 מעלות. ולכן אין לתת ביצה במים שחומם גבוהה מארבעים מעלות. וכן אין לחמם מים שחומם נמוך משבעים מעלות.

בישול באור ובתולדותיו - אסור מהתורה. ובכלל בישול באור גם כיריים ותנור חשמליים. ובכלל תולדות האור גם רדיאטור ביתי וכן מאכל שנתחמם על ידי האור ויכולים לחמם לחום שהיד סולדת בו.

דוד חשמל ביתי - שנותרו בו מים חמים מערב שבת, אין להשתמש במים החמים בשבת אפילו כשהדוד כבוי. כיון שכניסת המים הקרים וחיומם על ידי המים החמים הקיימים בדוד הוא בישול בתולדות האור שאיסורו מהתורה.

והוא הדין מיחם חשמלי מוסדי המחובר למקור מים.

בישול בחמה - מותר כיון שאין זה דרך בישול. ולכן מותר לתת ביצה במקום שיש בו שמש ישירה אפילו שתבשל על ידי חום השמש (שו"ע שיח יד).

בישול בתולדות חמה - אסור מדרבנן. ולכן אסור לתת ביצה על חול שהתחמם מחום השמש לבשלה (שם).

דוד שמש - יש אומרים שאין להשתמש במים החמים מהדוד כיון שזהו בישול בתולדות חמה שאיסורו מדרבנן (מנחת יצחק ד, מד. אז נדברו א, לה) או כיון שיש כאן חשש הטמנה (מאמ"ר נב כו). ויש אומרים שהמים החמים בדוד שמש מותרים בשימוש בשבת כיון שזהו בישול בחמה עצמה שמותרת (הר צבי א"ח קפת. ציץ אליעזר ז, יט. יב"א ד, לה. אול"צ ב, ב). או כיון שבאיסור דרבנן יש להקל כשאין כוונתו לבישול (ילקו"י שיח כח).

דוד שמש עם מחליף חום - דינו בתולדות חמה לכל הדעות שאיסורו מדרבנן ויותר יש מקום להחמיר בו גם למקלים בדוד רגיל.

הפגת צינה ממאכל - אין להניח נוזל או מאכל ששייך בו איסור בישול, במקום שיכול להגיע לידי בישול. אפילו אם בכוונתו רק להפיג צינתו ולהסיר אותו לאחר מכן, שמה ישכח ולא יסיר.

אמנם לצורך תינוק מותר להניח בקבוק סמוך למקור חום להפשיר צינתו אם מסירו קודם שמגיע ליד סולדת כיון שדינו כחולה שאין בו סכנה והוא הדין לזקן או חולה (שש"כ א טז. ילקו"י שיח יח)

הגסה בתבשיל שעל האש

- תבשיל שאינו מבושל כל צרכו אין להוציא ממנו מאכל בכף וכ"ש להגיס בו או לכסותו במכסה, כל עוד הוא נמצא בכלי ראשון והיד סולדת בו ואפילו הורד מהאש.

- תבשיל המבושל כל צרכו למנהג הספרדים - כשעומד על האש אין להגיס בו. ולהוציא ממנו בכף מותר לצורך מצווה. וכשהורד מהאש מותר גם להגיס בו (ילקו"י שיח מז).

- תבשיל המבושל כל צרכו למנהג האשכנזים - כשעומד על האש אין להגיס בו וכן לא להוציא ממנו אוכל. וכשהורד מהאש מעיקר הדין מותר להגיס בו. ולמעשה הרוצה להחמיר יחמיר בהגסה ממש אבל לא בהוצאת מאכל בכף (משנ"ב שיח קיז) ויכול אדם אחד להוריד את הסיר מהאש ולהחזיקו בידו ואדם אחר יוציא ממנו את האוכל לזרוז ויחזירו את הסיר הרוחת למקומו (שש"כ א לח).

אסור דהיינו להחזיר דאסור בתולדת האור נמי מחמירין ליה הואיל
ולא נתבשל כל צרכו אבל הרשב"א ז"ל כתב דכל שנתבשל כמאכל
ב"ד שרי:

שו"ת אור לציון חלק ב - הערות פרק ל - דיני בישול בשבת הערה ב
ואעפ"י שהשמש מחממת את הצינורות, והצינורות מחממים את המים, לא
חשיב תולדות חמה דאסור, שהצינורות שהמים נתונים בהם חשובים הם ככלי
המלא מים הנתונים על האש, שאין הבישול בכלי נחשב כבישול בתולדת
האור אלא באור ממש.

*לדעת הר"ן התוס' מסכים לרשב"א בדין גדרי בישול ומחמיר רק מצד דין
דרבנן של מיחוי כמבשל שלדעת הרשב"א מותר כשאינו על האש*

1. חדושי הר"ן מסכת שבת דף לט עמוד א

כל שבא בחמין מלפני השבת שורין אותו בשבת. פירשו בתוס' דהיינו
בנתבשל כל צורכו והיינו דאמרינן עלה בפרק חבית כגון מאי כגון
תרנגולתא דר' אבא כלומר שאחר שהיתה מבושלת כל צרכו ה' שורה
אותה בחמין כדי שתתרכך יותר אבל כל שלא נתבשלה כל צרכה אף
על פי שנתבשלה כמאכל בן דרוסאי דתו לא אפשר לאחיובי עלה
משום בשול אפי"ה אין שורין אותה משום דכיון דעל גבי האור ממש